

Kvapo semantikos raiška seniausiojo periodo lietuviškuose raštuose

Bronius MASKULIŪNAS
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *kvapas, semantika, seniausias raštijos periodas, religinė literatūra, tiesioginė reikšmė, perkeltinė reikšmė, konotacija.*

Senuoju lietuviškų raštų periodu paprastai vadinamas laikotarpis nuo pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo 1547 m. iki XVII a. pabaigos.¹ Šiuo laikotarpiu formavosi pagrindiniai rašomosios lietuvių kalbos struktūros elementai, gramatinė sandara, fonetikos, morfologijos, sintaksės ir leksikos ypatybės. Struktūrai vystantis, vieni tų elementų išliko iki mūsų dienų, kiti keitėsi, tretį buvo išstumti naujesnių, tobesnių.

Viena iš bene labiausiai per tuos kelis šimtus metų pakitusių kalbos struktūros dalių yra leksika. Tai nulėmė dvi pagrindinės priežastys. Pirmiausia, prisimintina, kad didesnė dalis aptariamojo laikotarpio lietuviškų raštų buvo vertimai iš kitų kalbų, taigi natūralu, kad verčiant į lietuvišką tekstą pakliūdavo nemažai skolinių, dažnai net nesistengiant rasti jiems tinkamų atitikmenų, o ne vienu atveju tokių ir nesant. Antra, su nedidelėmis išimtimis visi to laikotarpio raštai buvo labai vienos siauros tematikos – daugiausia tai religinio pobūdžio veikalai, kuriuose aiškiamos tikėjimo dogmos, dėstomos Šventojo Rašto tiesos, pateikiama bažnytinių apeigų atlikimo tvarka, giesmių tekstai ir pan. Taigi kalbamųjų tekstų semantinis laukas gana ribotas ir vienodas.

Kokia vieta pirmųjų raštų leksikoje tenka kvapo semantikos žodžiams, kas ir kaip lietuviškai kvepia (ar smirdi) raštijos formavimosi pradžioje? Tai ir norima trumpai aptarti šiame straipsnyje. Kadangi kalbamasis periodas gana ilgas, apima kone du šimtmečius, jo pabaigos dėsningumai jau kiek kitokie nei pradžios, tikslinga jį skaidyti į mažesnes dalis. Šiame straipsnyje dėmesį norima sutelkti į patį seniausią laikotarpį, į lietuviškos raštijos formavimosi pradžią – kelis pirmuosius dešimtmečius.

Iš karto galima pasakyti, kad iš esmės čia bus kalbama apie antrąją daiktavardžio *kvapas* reikšmę ‘medžiagos ypatybė veikti uoslę’ (DLKŽ 347), nes pirmosios reikšmės (‘įkvepiamas ar iškvepiamas oras, kvėpavimas; atsikvėpimas’) vartojimo

¹ Žr. Palionis 1967, 5–11; Zinkevičius 1988.

atvejų tirtuose tekstuose aptikta labai nedaug. Beje, didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiama antroji *kvapo* reikšmė yra siauresnė: ‘kvepėjimas, aromatas’ (*LKŽ* VI 1043–1044). Taigi čia kalbama tik apie gerą, malonų kvapą, nors kvapas gali būti ir blogas, todėl *DLKŽ* pateiktoji reikšmė tiksliau apibūdina kalbamą reiškini. Nors, kita vertus, veiksmažodžio *kvepėti*, *kvepia* pagrindinei tiesioginei reikšmei *DLKŽ* taip pat suteikta tik teigiama konotacija ‘dvelkti maloniu kvapu’ (*DLKŽ* 348). Antroji reikšmė ‘grėsti’ (*kvepia kalėjimas*) yra perkeltinė. Kaip opozicija šiai teigiamai *kvepėti* konotacijai turimas veiksmažodis *smirdėti* ‘skleisti blogą kvapą, dvokti’ (*DLKŽ* 716).

Taigi turint galvoje reikšmę ‘veikti uoslę’, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas* kvapo, kvepėjimo grupės žodžius priskiria uodimo poskyriui. Tam pačiam poskyriui priklauso kvepėjimo grupei antonimiški dvokimo grupės žodžiai (P a u l a s - k a s 1987, 188–189).

Grįžtant prie apsibrėžto seniausiojo lietuviškų raštų pasirodymo periodo, kalbėti reikia apie Prūsijos hercogystę, lietuviškos knygos lopšiu vadinamą Karaliaučių ir, žinoma, pačių pirmųjų spausdintų lietuviškų knygų rengėją Martyną Mažvydą.

Svarbiausiam jo darbe – *Katekizme* – neaptikta nė vieno kvapo semantikos žodžio. Tačiau keletas jų užfiksuota didžiausiam Mažvydo veikale, pasirodžiusiam jau po jo mirties, *Giesmės krikščioniškos* (parengė Baltramiejus Vilentas, I dalis – 1566; II dalis – 1570). Daiktavardžio *kvapas* aptikti čia taip nepavyko, tačiau vieną kartą *Giesmėse* pavartotas veiksmažodis *kvepėti*, – užfiksuota es. laiko trečio asmens forma, plg.:

Jeį necziřtu raugu kwep / tada imk pataiřta kita ant tos wietos GK 496.

Kas norėta pasakyti šiuo sakiniu, apie kokį kvepėjimą čia kalbama? Žinoma, veiksmažodžio *kvepėti* reikšmei suprasti čia reikia žinoti bent minimalų kontekstą, svarbios čia ir su veiksmažodžiu vartojamų kitų žodžių galimos reikšmės, tų žodžių junglumo galimybės.

Pasakymas *kvepia nečystu raugu* galėtų būti suprantamas ir tiesiogine reikšme: prastai, blogai kvepia. Taip galima būtų interpretuoti tuo atveju, jei daiktavardis *raugas* būtų vartojamas kuria nors iš savo tiesioginių reikšmių (‘rūgštis, rūgštumas, duonos raugalas, kas užraugta, gėrimas’). Tačiau iš konteksto matyti, kad nė viena iš tų *raugo* reikšmių čia netinka. Kaip nurodo Mažvydo kalbos tyrėjas Dominykas Urbas, daiktavardis *raugas* Mažvydo raštuose vartojamas tik viena reikšme ‘nusistatymas, nusiteikimas’ (U r b a s 1998, 319). Skolinys *čystas* vartojamas reikšme ‘švarus, doras, grynas, skaistus’ (Ibid., 79–80). Pažiūrėjus į kontekstą, matyti, kad šis sakiny yra iš *Giesmių krikščioniškų* skyrelio „Rėdas Mišpara“, kuriame aiškinama liturginių apeigų ir giedojimo tvarka:

Po gedoghima pfalmu Antiphona wiřřas choras tur atkartotie Potam Responsorium / ir Hymnum de tempore alba řchwentes gedofi / iei eziřts ira. Jeį necziřtu raugu kwep / tada imk pataiřta kita ant tos wietos GK 496.

Taigi kalbama čia apie giesmės turinio grynumą, švarumą. Pagal pateiktas reikšmes būtų interpretuotina: „Jei negryna, nešvari [giesmė] yra, tada imk kitą.“ Tačiau ką reiškia negryna, nešvari?

Atsakymo reikia bandyti ieškoti kituose šių žodžių vartojimo kontekstuose. Peržiūrėjus visus pavyzdžius su daiktavardžiu *raugas* (pavartotas 4 kartus) ir būdvardžiu *čystas* (pavartotas 50 kartų), pasakymo reikšmė pagaliau paaiškėja iš tokių pavyzdžių:

idant Biskupas butu czifstas FK 29.

Hymnum... gedofi iei czifsts GK 496.

tikra wiera [pabraukta mano – B. M.] ir tolima nūg pikta rauga GK 501.

czifsta nūg Popieβifka rauga GK 541.

Dėmesys ypač atkreiptinas į du paskutinius pavyzdžius, iš kurių išryškėja, kad tikėjimo tikrumas, švarumas priklauso nuo santykio su popiežiumi ir katalikybe: „čystu raugu“ kvepia tai, kas nesusiję su Katalikų bažnyčia (čia reikia prisiminti, kad nagrinėjamo teksto autorius yra karštas liuteronizmo šalininkas, nuo kontrreformacijos persekiojimo priverstas bėgti iš LDK į Rytų Prūsiją). Veiksmažodžio *kvepėti* reikšmė pasakyme *Jei neczifstu raugu kvep* galėtų būti sietina su *LKŽ* pateikiama perkeltine trečia daiktavardžio *kvapas* reikšme ‘savybė, būdas, dvasia’. Iliustracijai *LKŽ* pateikiamas toks Kazimiero Jauniaus pavyzdys:

Bet Kuršaitis, kurs, tarp mūsų sakant, nemaž tur vokiško kvapo, užlaikė savo raštuose vokiškąjį w Jn.

Jaunias čia norėta pasakyti, kad Kuršaitis turi vokiškos dvasios, vokiško būdo, vokiečiams būdingų savybių. Taigi ir Mažvydo pasakymas *neczifstu raugu kvep* galėtų būti suprantamas kaip ‘esantis ne tos dvasios, ne to tikėjimo’.

Kalbant apie kitus Mažvydo raštuose vartojamus kvapo semantikos žodžius, pasakytina, kad visi jie daugiau ar mažiau susiję su Biblijos tekstais ir jų interpretacijomis.

Po vieną kartą tame pačiame sakinyje pavartoti daiktavardis *nosis* (dgs. galininkas) ir veiksmažodžio *uosti* priešdėlio vedinys *suuosti*; kad būtų aiškiau, pateikiamas kiek platesnis kontekstas:

Nafrus turi, bet ne kalba: Akis tur ir negal regeti. Aufis tur ir negal girdeti: Nofis tur ir negal fuofti GK 463.

Išvardyti skirtingi pojūčiai gali būti suprantami ir tiesiogine reikšme, bet iš esmės čia vėl kalbama apie krikščioniško tikėjimo tiesų priėmimą / nesugebėjimą priimti.

Aptiktas ir neigiamos konotacijos kalbamosios semantikos veiksmažodis *smirdėti*. Vieną kartą pavartotas šio veiksmažodžio es. laiko trečias asmuo, ir vieną kartą – veikiamosios rūšies es. laiko dalyvio daugiskaitos galininkas, plg.:

Szaiřdas mana fmirđ ir pūliu diel durniftes mana GK 468.

Mařgok tu fmirđinczus / drekiniki dzuřtanczufius fweikink wiffus řaifřdingus GK 320.

Iš pavyzdžių matyti, kad neigiama kvapo semantika čia susijusi su žaizdomis, liga, negalia, kurios taip pat pirmiausia suprastinos kaip tikėjimo žaizdos, dvasios negalia.

Tiesiogiai su bibrine tematika susijęs *Giesmių krikščioniškų* posmelis, kuriame pavartotas daiktavardis *mira*:

*Karalei Sabas iam dawe /
Sabas iam dawe / Auḡa / kodila
ir Myrha / Halleluiah/ halle-
luiah GK 195.*

Kvapo semantikai daiktavardį *mira* galima priskirti dėl jo reikšmės definicijoje akcentuojamo aromatingumo svarbos.² Svarbu galėtų būti ir tai, kad ši medžiaga gaunama iš medžių žaizdų (galima įžvelgti aliuziją į Kristaus žaizdas). Na, o šiame konkrečiame pavyzdyje apie mirą kartu su auksu ir smilkalais kalbama kaip apie valdžios simbolius.

Taigi tokia negausi kvapo semantika palyginti nemažos apimties (XV a. buvo išspausdintos penkios knygos) Martyno Mažvydo raštuose.

Iš kitų Rytų Prūsijos XVI a. lietuviškų raštų autorių ir rengėjų pirmiausia dar minėtini Baltramiejus Vilentas ir Jonas Bretkūnas. Šių autorių leksika nėra išsamiau tirta³, tačiau, peržiūrėjus abiejų raštus, galima teigti, kad nei vienas, nei kitas kalbamosios semantikos žodžių beveik nevartojo.

Vilento verstame Martyno Liuterio mažajame katekizme – *Enchiridione* tokių visai neužfiksuota, o *Evangelijose bei Epistolose* rasti keturi su kvapo semantika susiję žodžiai. Daiktavardis *kvapas* pavartotas du kartus, plg.⁴:

*<...> Christus numilieia mus / ir dawe pats sawe vřch mus dowana ir affiera / Die-
wui ant saldaus kwapa⁵ EE 46.*

*ESch dawiau miela kwapa iřch manes / kaip Wřnmedis / ir mana řiedai atneřche
kařchtauna ir bagota waiřiu EE 167.*

Abiem atvejais minėtasis daiktavardis vartojamas su teigiamą konotaciją turinčiais pažyminiais *saldus* ir *mielas*. Iš konteksto matyti, kad abiejų pasakymų reikšmė čia yra perkeltinė – saldus, mielas kvapas yra tai, kas patinka ir įtinka.

² **mirà** – aromatinga kartaus skonio medžiaga, gaunama iš kai kurių Š. Afrikoje augančių medžių žaizdų; vart. kaip antiseptikas, smilkalai (*TŽŽ* 539).

³ Kaip bene vienintelį šių autorių raštų kalbos tyrimams skirtą monografinio pobūdžio darbą galima nurodyti G. B. Fordo studiją apie Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* kalbą (F o r d 1969).

⁴ Renkant duomenis naudotasi Vilento *Euangelijų bei Epistolų* ir Jono Bretkūno *Postilės* kompiuterinėmis žodžių formų konkordancijomis, kurias parengė Lietuvos kalbos instituto dr. Ona Aleknavičienė ir Ričardas Petkevičius bei Vytautas Zinkevičius (programuotojas), vadovaujami habil. dr. Sauliaus Ambrazo. Tekstai ir konkordancijos parengtos Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą.

⁵ Dabartiniame Šventojo Rašto vertime yra „<...> dėl gardaus kvapo“ (*Biblija* 2011, 1053).

Aptikta *Evangelijose bei Epistolose* ir pora aptariamąsios semantikos veiksmažodžio formų. Viena iš jų – moteriškosios giminės esamojo laiko veikiamasis dalyvis, plg.:

<...> *pirka βoles graβei kwepenczas*⁶ /idant ateiuβias pateptu ghη EE 56.

Čia pateikta citata iš *Evangelijos pagal Morkū*, kur kalbama apie tai, kaip moteris ruošiasi eiti patepti Kristaus kūno. Taigi šiuo atveju dalyvis *kwepiantis* vartojamas tiesiogine reikšme ‘dvelkiantis maloniu kvapu’.

Antras rastas pavyzdys – kitokios semantikos, nei iki šiol aptartieji atvejai, tačiau jis taip pat minėtinas kalbant apie kvapo semantiką, nes yra susijęs su *DLKŽ* pateikiama pirmąja daiktavardžio *kvapas* reikšme ‘įkvepiamas ar iškvepiamas oras, kvėpavimas; atsikvėpimas’. Galvoje čia turimas veiksmažodis *kvėpti*, plg.:

Ir kaip tatau kalbeia / kwepē ant ηu / ir biloia ghiemus / Imket Dwaffe schwenta
<...> EE 63.

Pateiktame *Evangelijų bei Epistolų* pavyzdyje veiksmažodis *kvėpti* pavartotas savo antrąja, perkeltine, reikšme⁷ ‘teikti, duoti’; tuo (iš)kvėpimu Jėzus suteikė apaštalams galią atleisti ar sulaikyti nuodėmes.⁸

Tokie yra su kvapo semantika susiję Baltramiejaus Vilento tekstų pavyzdžiai.

Be abejonės, viena ryškiausių ir produktyviausių tiek XVI a., tiek apskritai senosios lietuviškos raštijos asmenybių yra Jonas Bretkūnas. Peržvelgus jo parengtas spausdintas knygas, pavyko užfiksuoti dvi dešimtis su kvapo semantika susijusių pavyzdžių (labai tikėtina, kad tokių pavyzdžių kur kas daugiau būtų Bretkūno *Biblijos* vertime, bet rankraštiniai tekstai nebuvo šio tyrimo objektas). Visi jie – iš 1591 m. išleistos Bretkūno *Postilės*. Dėmesys atkreiptinas į tai, kad minimuose pavyzdžiuose tik tris kartus pavartoti žodžiai su šaknimis *kvap-*, *kwep-*, plg.:

Ir bus smardas wietoi gero kwapo ir wirwe wietoie brangios iūftos BP II 197.
Ir kaip tatau kalbeia / kwepē ant iu / ir biloia ghiemus BP II 42.
<...> *pirka* <...> *wotkas* (*alba βoles graβei kwepienczias*) *idant ateiuβias pateptu Iefu BP II 3.*

Pirmajame pavyzdyje gero ir blogo kvapo supriešinimas pasitelktas kaip palyginimas norint parodyti žmogaus puikybės laikinumą ir trapumą. Blogam kvapui įvardyti Bretkūnas vartoja daiktavardį *smardas*⁹, kuris jo raštuose dažnesnis už sinonimą *smarvė*.

Kiti du pateikti pavyzdžiai yra lygiai tokie pat, kaip du paskutiniai Baltramiejaus Vilento raštų aptarti pavyzdžiai. Čia prisimintinas tas faktas, kad rašydamas *Postilę* Bretkūnas naudojosi Vilento *Evangelijų bei Epistolų* tekstais (žr. A l e k -

⁶ Plg. dabartinį vertimą „<...> nupirko gardžių kvapų <...>“ (*Biblija* 2011, 909).

⁷ Pirmoji *kvėpti* reikšmė yra ‘iš lengvo traukti ar pūsti (orą)’ (*DLKŽ* 348).

⁸ Žr. *Biblija* 2011, 972.

⁹ *LKŽ* nurodoma žodžio *smardas* reikšmė – ‘smarvė’. Beje, iš trijų šio žodžio reikšmei apibūdinti pateikiamų pavyzdžių du yra iš Bretkūno raštų (*LKŽ* XIII 114).

n a v i č i e n ė 1999), o abu minimi pavyzdžiai Bretkūno *Postilėje* vartojami perikopėse, taigi jie Bretkūno pasiskolinti iš Vilento.¹⁰

Skirtingai nuo *kvap-*, *kvėp-* šaknies žodžių, kurie, priklausomai nuo konteksto, gali būti tiek teigiamos, tiek neigiamos semantikos, kiti Bretkūno vartojami šios semantikos žodžiai turi aiškiai neigiamą konotaciją, nes visų jų bendriausia reikšmė yra ‘skleisti blogą kvapą, dvokti’. Tai šaknų *smard-*, *smird-* įvairios formos bei vieną kartą pavartotas veiksmažodis *smarvė*. Iš viso užfiksuota septyniolika pavyzdžių. Įvairiausi yra pavyzdžiai su *smird-* šaknies formomis, rasta pasakymų ir su vardažodžiais, ir su veiksmažodžiais.

Daugiausia pavyzdžių užfiksuota su daiktavardžiu *smirdas*, kurio pirmoji LKŽ (XIII 188–189) nurodoma reikšmė yra ‘smarvė, dvokas’. Tačiau Bretkūnas šį žodį visais atvejais vartoja menkinamąjį atspalvį turinčia trečia reikšme ‘nenaudėlis, nešvankėlis, bjaurybė, nedorėlis’, plg.:

<...> *wiffa fawa lobi / fu kekfchemis ir smirdais praranda / girtūdams / fchokinedams ir piktai lebaudams BP II 223.*

Todelei ir Szidai / norėdami ka wiffu pikcziaufiu smirdu alba latru wadinti / bilodawa / Tatai tas yra famaritanas BP I 323.

<...> *kiek tiktai primanam / nūp tokiu smirdu fugotumbimes / iu pamokflo nei klaufidami nei priimdami BP II 315.*

Iš čia pateiktų sakinių matyti, kad *smirdu* įvardijamas asmuo, turintis prastą reputaciją. Taip vadinant parodoma to asmens žema, „prastai kvepianti“ moralė. Tokiais laikomi girtuokliai bei lėbautojai (pirmas pavyzdys), jiems prilyginami ir kito tikėjimo išpažinėjai (antras ir trečias pavyzdžiai).

Pasitaiko atvejų, kai aptariamasis semantikos žodžiai, apibūdindami blogą kvapą, vartojami tiesiogine reikšme, plg.:

Wiffas io kunas ifch tu fkauduliu puwa ir <...> smirdeia <...> Koβnas teip didei smirdinti nūg fawes partreme BP II 199.

Tačiau apskritai tokių pavyzdžių nėra daug, žymiai dažnesnis yra perkeltinis, metaforinis, su moralinėmis vertybėmis ir religinėmis dogmomis susijęs kvapo semantikos žodžių vartojimas. Apskritai Bretkūno tekstuose dominuoja neigiamos konotacijos kvapo semantikos žodžiai. Čia aštriai kritikuojami kitatikiai, smerkiami nuklydimai nuo tikrojo tikėjimo, paklydėliai bauginami laukiančiomis bausmėmis ir baisybėmis. Tai būdinga to meto religinei literatūrai. Blogo kvapo, dvoko, smarvės semantika padeda sukurti tam reikalingą įvaizdį.

Apžvelgus trijų seniausiojo laikotarpio lietuviškų raštų autorių – Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vilento ir Jono Bretkūno – tekstus, galima konstatuoti, kad

¹⁰ Kadangi Baltramiejaus Vilento *Evangelijos bei Epistolos* buvo pirmasis Šventojo Rašto, kad ir dalies, vertimas į lietuvių kalbą, juo naudojosi daugelis lietuvių senosios raštijos kūrėjų, – nustatyta, kad atskiras teksto vietas skolinosi ne tik tikėjimo bendraminčiai reformatai, bet ir kai kurie katalikų autoriai LDK (žr. T a n g l 1928, 26; L e b e d y s 1963, 260–262; M a s k u l i ū n a s 2000, 107–124; M a s k u l i ū n a s 2005, 21–29).

kvapo semantinio lauko žodžiai tuose tekstuose vartoti labai negausiai. Atrodytų, aptariamiosios semantinės grupės žodžiai turėtų būti labai svarbūs žmogui ir jį supančiam pasauliui, nes jie kalba apie vieną iš 5 svarbiausių jutimų – uoslę. Tačiau taip nėra. Kalbamosios semantikos vartojimą riboja raštų žanras ir paskirtis, – kaip minėta, didžioji dauguma to laikotarpio tekstų yra religinio pobūdžio, todėl ir jų leksika gana vienoda, neįvairi, schematizuota ir sustabarėjusi. Iš nagrinėtų pavyzdžių matyti, jog apie kvapą daugiausia kalbama perkeltine prasme – kvepia / smirdi (neigiamos konotacijos kvapo semantikos žodžiai vartojami net dažniau nei teigiamos) tikėjimo tiesos / nukrypimai nuo tų tiesų, geri darbai / nuodėmės ir pan. dalykai. Tai religinės literatūros specifika. Beveik neabejotina, kad gyvojoje kalboje čia aptariamai semantikai reikšti buvo vartojama gerokai įvairesnė ir gyvesnė leksika.

Šaltiniai ir literatūra

- A l e k n a v i č i e n ė 1999 – Ona Aleknavičienė, *Jono Bretkūno perikopių šaltiniai*, daktaro disertacija, Vilnius.
- Biblija – Biblija. *Senasis Testamentas. Naujasis Testamentas*, Čikaga, 2011.
- BP – [Jonas Bretkūnas], *Postilla. Tatai estī Trumpas ir Praštas Iščguldimas Euangeliu... Per Jana Bretkūna... Karaliaucziuiē... 1591.*
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- EE – [Baltramiejus Vilentas], *Euangelias bei Epistolas... per Baltramieju Willenta... Karaliaucziuiē... [1579]*.
- F o r d 1969 – Gordon Buell Ford, *The Old Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vilentas (1579): A Phonological, Morphological, and Syntactical Investigation*, The Hague-Paris.
- FK [Martynas Mažvydas], „Forma Chrikštima“, *Martynas Mažvydas, Katekizmas ir kiti raštai*. Faksimilių rinkinys, Vilnius: Baltos lankos, 1993, 287–636.
- GK – [Martynas Mažvydas], „Gėlmes Chrikščzoniskas...“, *Martynas Mažvydas, Katekizmas ir kiti raštai*. Faksimilių rinkinys, Vilnius, Baltos lankos, 1993, 287–636.
- L e b e d y s 1963 – Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*. Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, VI, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; XIII, Vilnius: Mokslas, 1984.
- M a s k u l i ū n a s 2000 – Bronius Maskuliūnas, „Refleksyviojo posesyvumo raiška Mikalojaus Daukšos *Postilės* perikopėse“, *Archivum Lithuanicum*, 2, 107–124.
- M a s k u l i ū n a s 2005 – Bronius Maskuliūnas, „Refleksyvumo raiška Jokūbo Morkūno *Postilės* perikopėse“, *Baltistica*, XL (1), 21–29.
- P a l i o n i s 1967 – Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- P a u l a u s k a s 1987 – Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- T a n g l 1928 – Eberhard Tangl, *Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Alt-litauischen*, Weimar: Druck Hermann Bhlaus Nachfolger.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2013.

- U r b a s 1998 – Dominykas Urbas, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Antras leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Z i n k e v i č i u s 1988 – Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. III, *Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Bronius Maskuliūnas

Kvapo semantikos raiška seniausiojo periodo lietuviškuose raštuose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *kvapas, semantika, seniausias raštijos periodas, religinė literatūra, tiesioginė reikšmė, perkeltinė reikšmė, konotacija.*

Straipsnyje aptariama kvapo semantikos raiška seniausiojo periodo lietuviškuose raštuose. Seniausias periodas čia apibrėžtas keliais pirmaisiais dešimtmečiais nuo pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo.

Straipsnyje aiškinamasi, kokia vieta pirmųjų raštų leksikoje tenka kvapo semantikos žodžiams, kas ir kaip lietuviškai kvepia (ar smirdi) raštijos formavimosi pradžioje. Akcentuojama, kad su nedidelėmis išimtimis visi to laikotarpio raštai buvo labai vienodos siauros tematikos – daugiausia tai religinio pobūdžio veikalai, kuriuose aiškinamos tikėjimo dogmos, dėstomos Šventojo Rašto tiesos, pateikiama bažnytinių apeigų atlikimo tvarka, giesmių tekstai ir pan. Taigi kalbamųjų tekstų semantinis laukas gana ribotas ir vienodas.

Tyrimui pasirinkti Rytų Prūsijoje gyvenusių pirmųjų lietuviškų knygų rengėjų – Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vileto, Jono Bretkūno – tekstai.

Apžvelgus minėtų autorių raštus ir paanalizavus juose užfiksuotus kvapo semantikos raiškos atvejus, daroma išvada, kad minėtos semantikos žodžiai yra senųjų raštų leksikos periferija. Nors, atrodytų, aptariamąsias semantines grupės žodžiai turėtų būti labai svarbūs žmogui ir jį supančiam pasauliui, nes jie kalba apie vieną iš 5 svarbiausių jutimų – uoslę, tačiau taip nėra. Kalbamosios semantikos vartojimą riboja raštų žanras ir paskirtis, – kaip minėta, didžioji dauguma to laikotarpio tekstų yra religinio pobūdžio, todėl ir jų leksika gana vienoda, neįvairi, schematizuota ir sustabarėjusi. Iš nagrinėtų pavyzdžių matyti, jog apie kvapą daugiausia kalbama perkeltine prasme – kvepia / smirdi (neigiamos konotacijos kvapo semantikos žodžiai vartojami net dažniau nei teigiamos) tikėjimo tiesos / nukrypimai nuo tų tiesų, geri darbai / nuodėmės ir pan. dalykai. Tai religinės literatūros specifika. Beveik neabejotina, kad gyvojoje kalboje čia aptariamai semantikai reikšti buvo vartojama gerokai įvairesnė ir gyvesnė leksika.

Bronius Maskuliūnas

Representation of the Semantics of Smell in the Oldest Lithuanian Writings

S u m m a r y

Keywords: *smell, semantics, the earliest period of writings, religious literature, literal meaning, metaphorical meaning, connotation.*

The paper discusses representation of the semantics of smell in the Lithuanian writings of the earliest period. The earliest period here is defined by the first few decades after the appearance of the first Lithuanian book.

The paper aims at finding out what place the words meaning smell take up in the lexis of the earliest Lithuanian writings, what and how smell (or stink) define at the beginning of the formation of writing. It is emphasised that all the writings of that period with a few exceptions were of mostly one very narrow theme in religious works and explained religious dogmas, the truths of the Holy Scripture, the rituals of religious ceremonies, hymn texts, etc. Thus the semantic field of the discussed texts is rather limited and homogeneous.

The texts of Martynas Mažvydas, Baltramiejus Vilentas and Jonas Bretkūnas, the compilers of the first Lithuanian books from Eastern Prussia, were chosen for analysis.

Having reviewed the writings of the above-mentioned authors and analysed the examples of representation of the semantics of smell, a conclusion has been drawn that the words with the mentioned semantics are in the periphery of the old Lithuanian writings. Although it seems that the words of the discussed semantic group should be of paramount importance for a human and the surrounding world as they deal with one of the five main senses, smell, this is not the case. The genre and the purpose of the said writings limit the usage of the discussed semantics – as it has been mentioned, most of the texts of the discussed period are religious by nature therefore their lexis is similar, lacking in variety, schematic and rigid. The analysed examples demonstrate that smell was mostly discussed in a metaphoric sense: religious truths/deviations from them, good deeds/sins, etc. smell/stink (words with the semantics of smell with a negative connotation are used more often than those with a positive one). Such is specificity of religious literature. Almost no doubt, that the discussed semantics was much more lively and diverse in the actual language of the period.

Bronius MASKULIŪNAS
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliunas@su.lt]